

Identitás és elutasítás – előítéletesség az európai országokban

Identity and refusal — presence of prejudice in European countries

Abstract

Our research focuses on establishing the historical and developmental reasons in differences of level of social prejudice in Europe. As to our hypothesis the historical differences of development as described by Jenő Szűcs and the typology of Benedict Anderson of state nations (or political nations) and culture nations define still today the level of prejudice in the European countries.

The research based on the GFE 2008 data base compares 4 attitude types: feelings towards immigrants, sexism, homophobe and anti-semitism. The study compares the relevant attitude levels of the countries of political nation and of culture nation origins and furthermore measures the individual performance of each country.

The research proves that countries do not reflect patterns of their original nation formations. In all dimensions Hungary and Poland show highest levels, while Germany and Italy, also part of the group of culture nations, are among the lowest levels of prejudice. Therefore we offer further possible frameworks of interpretations, including the centre-periphery relation, the possible interconnectivity between material wealth and level of prejudice as well as the possible effect European Union membership may have on influencing levels of attitudes.

Bevezető

Az európai országok között számos szempontból, így az előítéletesség tekintetében is jelentős különbségek állnak fent. A megmutatkozó eltérések fejlődésbeli különbségeikre vezethetők vissza. A fejlődési típusok kialakulását a nemzetek létrejöttéhez kapcsolódó történelmi folyamatokkal magyarázzuk. Hipotézisünk szerint a nemzetfejlődés módja a mai napig érvényesen meghatározza, vagy szignifikánsan befolyásolja a többség felfogásától eltérő létmódok és életformák megítélését, általánosságban pedig a másság iránti nyitottságot.

Az előítéletesség okait számos kutatás vizsgálja. Jelen kutatásunk arra törekszik, hogy az előítéletességbeli különbségek társadalmi–történelmi okait feltárja, illetve megállapítsa, hogy fennállnak-e még azok az eredeti különbségek, amelyek miatt az eltérések máig hatóan élnek.

Elméleti áttekintés

Az európai országok fejlődését három típusba lehet sorolni (SZÜCS JENŐ 1981, 1983). Európa nyugati felének történelmét és fejlődésének menetét jelentős részben az a szerves egymásra hatás, majd ebből építkező fejlődés határozta meg, amelyet egyrészt a későantik-keresztény ha-

gyományok, másrészt a barbár törzsek, a germán elemek behatása képviselt. Az Elba-Saale alsó folyásától délre, valamint a Lajtától és Pannónia nyugati határaitól nyugatabbra elhelyezkedő régió, az „Occidens” a gótika, a reneszánsz, a reformáció fejlődésével jellemezhető és ebben a régióban jött létre az autonóm városok hálózata, majd az egyéni és közösségi jogok szabadságon és kötelezettségeken alapuló rendszere. Szintén ebben a régióban valósult meg a társadalomnak, mint egyének szuverén közösségének a rendszere, ahol az állam befolyása és a hatalom lehetőségei nem korlát nélküliek, és amely tág teret ad az egyéni létformák kialakításának.

Ezzel szemben Európa keleti felének eltérő fejlődéséhez az első lökést a kelet-római császárság és a bizánci birodalom létrejötte adta, majd egyre jobban felerősödve kirajzolódott egy, az előzővel nagyjából párhuzamos fejlődési határvonal amely az Al-Dunát a Kárpátokon át összekötve haladva Északra jut el a Baltikumig. Az ettől keletre eső részt időben egyre távolodó lemaradással, a nagybirtokosi földrendszer létrejöttével és megkövesedésével, a városiasodás elkészt, majd lassú kibontakozásával, a hatalmi viszonyok és társadalmi struktúrák megcsontosodásával jellemezhető. Ebben a régióban ez egyéni létformák lehetőségeit alapvetően a születési viszonyok határozzák meg, a jogok pedig nem kivívott vívmányként, hanem az uralkodó vagy annak képviselője által gyakorolható adományként jelentkeztek.

A két régió között alakult ki az a Magyarországot is magában foglaló sáv, amely egy néhány száz kilométeres sáv szélességében kötötte össze a Földközi-tenger és az Adriai-tenger vidékét a Balti-tenger régiójával, és amely számos tekintetben a két jellemző fejlődési régió közötti átmenet jellemzőit hordozta magában. Területenként, országonként, illetve időben változó módon és mértékben követte a fejlődés hol a nyugati, hol pedig a keleti fejlődési mintát.

Tekintettel arra, hogy a későbbiekben bemutatandó kutatás nem terjed ki a Szűcs Jenő által definiált módon keleti régió országaira, így jelen kutatásunk szempontjából a nyugati régió, illetve az ún. átmeneti régió sajátosságait érdemes majd szem előtt tartani.

Érdemes megvizsgálni az európai államok létrejöttét, illetve azt, hogy ennek tipológiája mintát ad-e a kutatásunk tárgyát képező előítéletesség vizsgálat okainak feltárására. Anderson (Anderson 2006) az európai államok létrejöttének vizsgálatakor megkülönbözteti a politikai nemzet, vagy más szóval az államnemzet, illetve a kultúrnemzet fogalmát. Állítása szerint az országokat annak megfelelően lehet csoportba sorolni, hogy a nemzetek létrejöttkor a politikai keretek kijelölése és érvényesítése, vagy a közös gyökerek, a kulturális azonosság elsődlegessége számított. Az államnemzet létrejötté és az államnemzeti fejlődés Nyugat-Európára, ezen belül elsősorban az angol, francia, holland fejlődésre jellemző. Esetükre az vonatkoztatható, hogy az adott állam határainak és ezzel politikai kereteinek meghatározása teremtette meg a nemzet létrejöttének feltételeit. Az itt uralkodó ideológia értelmében mindenki a nemzet részese, aki az állam keretei, határai között él. Az itt élők helyzetét, az egyén helyét a társadalomban az egyéni, majd polgári jogok és kötelezettségek rendszere határozta meg. A politikai keretrendszer elfogadásának kötelezettségén túl a rendszer egyre nagyobb fokú szabadságot biztosított az adott országban élőknek. Gondolati rendszere filozófiai alapvetésként épít a befogadás és elfogadás gondolatára.

A kelet-közép-európai országok esetében a nemzet kialakulásában az elsődleges szempontot a közös örökség, valamint a kulturális gyökerek megléte és elfogadása jelentette. A kultúrnemzeti államok létrejöttének alapját az jelentette, hogy ezeknél az országoknál a közös kulturális gyö-

kerekkel rendelkezők alkotják a nemzetet. A tudati közösség léte jelentős fokú kötelezettséget ró az ott élőkre, a nemzethez tartozásuk minőségét a tudati azonosulás módja és mértéke határozza meg. Gondolati rendszerükben egyszerre van jelen a kulturális közösség tagjaihoz fűződő erős kötelék és a más kulturális rendszerekkel szemben kifejtett erős elkülönülés.

Az előítéletesség okait civilizációs gyökereknél is tudjuk keresni. A más emberekhez való viszonyt jelentős részben azok a feszültségek és szenvedélyek határozzák meg, amelyeket korábban a többiekkel vívott harc formájában fejeztek ki (ELIAS 1987). Az előítéletesség korábbi, más civilizációval járó konfliktusokra vezethető vissza. Az erőszak gyakorlása a monopolszervezetek privilégiumává válik, így az egyén esetében az erőszak helyét a „szenvedélymentes önuralom” vette át. A társadalom által gyakorolt ellenőrző és felügyelő rendszerek, illetve az egyén lelki háztartásában létrejövő ellenőrző rendszer egyensúlya befolyásolja az előítéletesség érvényesülését is. A civilizáció és kultúra egyénenként és nemzetenként érvényesülő egymásra hatása révén nemzeti és egyéni előítéletesség minták jöhetnek létre. Annak függvényében, hogy az adott ország esetében a civilizáció vagy a kultúra hatása érvényesül jobban, eltérő lehet az egyén és a közösség egymáshoz, a környezethez és önmagához való viszonya. A civilizációs modell esetében hangsúlyos a személyes felelősség szerepe, a jelen és a jövő szempontjai, a haladás és a terjeszkedés érvei. A kultúra dominanciája esetében lényeges a közös sorosnak való alávetettség, felértékelődik a közös múlt és a magmaradás szerepe, továbbá az elérő sorsúaktól való elhatárolódás is fontos szerepet játszik. Mindez lényegesen befolyásolja a saját gondolati és kulturális mintától eltérő egyénekhez és azok csoportjaihoz fűződő viszonyt és így az előítéletesség mértékét.

Módszertani bemutatás

2002-ben indult egy empirikus szociológiai kutatás a bielefeldi egyetemen működő *Institute for Interdisciplinary Research on Conflict and Violence* kutatóműhely irányításával (G. MÁRKUS 2012). A vizsgálat célja az előítéletes gondolkodásmód szociológiai és társadalomlélektani hátterének bemutatása és az összefüggések vizsgálata. A kutatás a csoportokra irányuló elutasítás szindrómájára (*group focused enmity syndrome, GFE*) fókuszál, az egyes csoportokkal szembeni előítéletes és rasszista megnyilvánulásokat vizsgálják, ide értve az etnikai kisebbségek, a bevándorlók, a vallási és szociális kisebbségek (munkanélküliek, szegények, hajléktalanok, stb.), továbbá a szexuális kisebbségek elleni előítéleteket. Az elmélet szerint a többségi társadalom képtelen integrálni a többségtől eltérő társadalmi csoportokat, személyeket, tehát az előítéletes és rasszista gondolkodás egy összetett társadalmi probléma tünete.

A minta

A kérdezés 2008-ban zajlott telefonos interjúk segítségével, és minden országban 1000 fős felnőtt minták reprezentálták a népességet. Az interjúk középpontjában a válaszadóknak a különféle célcsoportokkal szembeni hozzáállásának vizsgálata állt, kiegészítve általános értékértekezésekkel, a bevándorlókkal szembeni attitűdjeivel, a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó véleményeivel és a mássággal szembeni személyes érzelmekkel. Ezen túlmenően a válaszadók jelenlegi gazdasági és szociális helyzete és ennek jövőben várható változásai, illetve demográfiai adatok kerültek rögzítésre.

Elemzési kérdések

Az elemzést az előítéletesség kutatás legutóbbi adatbázisát felhasználva végeztük el (GFE 2008). A vizsgálatba bevont nyolc országot két csoportba kódoltuk. Anderson korábbiakban leírt szempontrendszerének csoportosítását követve az „Államnemzeti” (továbbiakban: ÁN) csoportba került Nagy-Britannia, Hollandia, Portugália és Franciaország, a „Kultúrnemzeti” (továbbiakban: KN) csoportba pedig Németország, Magyarország, Olaszország és Lengyelország.

A különböző csoportokra irányuló elutasítás szindróma (GFE szindróma) elemeit bemutató elméleti modell (Zick et al, 2008) alapján négy attitűdtípust választottunk ki, mely jelenségek véleményünk szerint valamennyi, a vizsgálatban résztvevő társadalom számára súlyos feszültségek és különbözőségek forrása. Az egyes csoportokkal szembeni elutasítás mértékét a négy attitűdtípus segítségével vizsgáljuk. Minden esetben a GFE 2008 kérdőív két kérdése szolgált az adott index létrehozására.

Az egyes nézettípushoz tartozó kérdések az alábbiak voltak.

Az idegenellenesség esetében:

– *Az itt élő bevándorlók veszélyeztetik az anyagi jólétemet.*

– *Fontos, hogy a bevándorlók feladják saját kultúrájukat, hogy átvehessék a befogadó ország kultúráját.*

A szexizmus esetében:

– *A nőknek komolyabban kellene venniük hitvesi és anyai szerepüket.*

– *Ha kevés a munkahely, a férfiaknak előnyt kellene élvezniük az álláskeresésnél a nőkkel szemben.*

A homofóbia esetében:

– *Engedélyezni kellene a két férfi vagy két nő közötti házasságkötést.*

– *Nincs semmi erkölcstelen a homoszexualitásban.*

Az antiszemitizmus esetében:

– *A zsidóknak túl nagy a befolyásuk az országban.*

– *A zsidók manapság előnyt próbálnak kovácsolni abból, hogy egykor a náciizmus áldozatai voltak.*

Az eredeti négyfokú Likert-skálából egyszerű aggregációval hoztuk létre a nyolcfokú indexet, ahol a két állítással való egyetértés illetve egyet nem értés foka alapján helyezkednek el a két vizsgált csoport tagjai.

Xenofóbia

„Az itt élő bevándorlók veszélyeztetik az anyagi jólétemet.”

Egyetértők – ÁN: 14%

Egyetértők – KN: 16%

A bevándorlókkal szembeni attitűd esetében jelentős különbség nem tapasztalható a két vizsgált csoport között, az átlagok magasak (6,31 és 6,23 pont), az előítéletektől mentesek aránya több mint húsz százalék mindkét esetben, a válaszadók több mint hetven százaléka az index felső harmadába tartozik (1. táblázat).

BEVÁNDORLÓ-ELLENESSÉGI INDEX		
	ÁN (átlag: 6,31)	KN (átlag: 6,23)
2 (erősen előítéletes)	1%	3%
3	2%	3%
4	5%	6%
5	15%	16%
6	29%	24%
7	27%	24%
8 (előítéletektől mentes)	21%	24%

1. táblázat ❖ Bevándorló-ellenességi index

Az egyes országok lélekszamarányosan súlyozott átlagai azt mutatják (2. táblázat), hogy a jóléti sovinizmus Magyarországon (2,75) és Portugáliában (2,94) a legerősebb, pontosan azokban az országokban, ahol – Lengyelország mellett – számarányában a legkevesebb bevándorló él.¹ A nemzetközi kutatás zárójelentése hangsúlyozza, hogy a megkérdezett európaiak fele gondolja azt, hogy országában túl sok idegen él (G. MÁRKUS 2012). Ugyanekkor Németországban, Nagy-Britanniában és Franciaországban, ahol mind létszámát, mind a népességen belüli arányát tekintve a legtöbb bevándorló

él, a válaszadók magas átlagokkal jelzik, hogy gazdasági helyzetük stabilitását nem érzik veszélyeztetve a külföldről érkező munkavállalók részéről.

Az itt élő bevándorlók veszélyeztetik az anyagi jólétemet.			
Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	3,11	Németország	3,23
Hollandia	3,47	Magyarország	2,75
Portugália	2,94	Olaszország	3,45
Franciaország	3,42	Lengyelország	3,29

2. táblázat ❖ Az egyes országok átlagai – xenofóbia

Fontos, hogy a bevándorlók feladják saját kultúrájukat, hogy átvehessék a befogadó ország kultúráját.			
Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	2,91	Németország	2,84
Hollandia	2,81	Magyarország	3,03
Portugália	2,91	Olaszország	3,20
Franciaország	3,06	Lengyelország	3,15

3. táblázat ❖ Az egyes országok átlagai – xenofóbia

kultúra. Az egyén elsősorban az akkulturáció során tesz szert arra a társadalmi-kulturális tudásra, mely lehetővé teszi számára, hogy a befogadó ország viszonyai között eligazodjon,

„Fontos, hogy a bevándorlók feladják saját kultúrájukat, hogy átvehessék a befogadó ország kultúráját.”

Egyetértők – ÁN: 23%

Egyetértők – KN: 27% (3. táblázat)

A kultúrnemzeti fejlődés az anyanyelvre és az általa létrehozott kultúrára helyezi a hangsúlyt és felértékeli a közösségi kötelékek szerepét. Hipotézisünkkel ellentétben a saját kultúra feladásához és a befogadó ország kultúrájának átvételéhez való ragaszkodás nem jelentkezik erőteljes attitűdként a kultúrnemzeti fejlődésű országok válaszadóinál.

Az akkulturáció (BINDORFER 2001) során kerülnek átvételre a befogadó társadalom normái, értékei, attitűdjei, kulturális viselkedésmintái, nyelve és a tárgyi

¹ Eurostat 2010

tudjon a többséggel kommunikálni, elsajátíthassa a mindennapi életvitelhez szükséges alapvető ismereteket.

Szexista attitűd a vizsgált csoportokban

Ha az attitűdök és a sztereotípiák alkotják a társadalmi valóság kulturális mintáit, a kulturális rendszer építőelemeit, akkor a nemi sztereotípiák gyűjtik össze az adott csoport tagjaira jellemzőnek tartott személyiségvonásokat, kognitív jellemzőket, továbbá a szerepeikre és a szexuális viselkedésükre vonatkozó társadalmi elvárásokat.

„A nőknek komolyabban kellene venniük hitvesi és anyai szerepüket.”

Egyetértők – ÁN: 65%

Egyetértők – KN: 54%

A történelem során jellemzően a férfiak töltötték be a magasabb státuszú társadalmi szerepeket, aminek következtében a férfi szerep a magasabb státusszal kapcsolódott össze. A társadalmiszerep-elmélet a társadalmi munkamegosztást tartja a legfontosabb meghatározó tényezőnek a nemi sztereotípiák kialakulásában és fennmaradásában (Kovács 2007).

Ha kevés a munkahely, a férfiaknak előnyt kellene élvezniük az álláskeresésnél a nőkkel szemben.

Egyetértők – ÁN: 20%

Egyetértők – KN: 15%

A nők társadalmi megítélésében többségi vélekedés tapasztalható a hagyományos (anya, feleség) szerepekkel kapcsolatosan, gazdasági lekicsinylésük azonban nem tekinthető általánosnak. A két állításra adott válaszok alapján létrehozott index nem mutat jelentős különbséget a két vizsgált csoport között. A kultúrnemzeti fejlődésű országba tartozó válaszadók között alacsonyabb a teljes mértékben előítéletesek aránya (5%), valamint több mint ötödük mentes minden sztereotípiától a nőkkel szemben (22%) (4. táblázat).

SZEKISTA INDEX		
	ÁN (átlag: 5,42)	KN (átlag: 5,88)
2 (erősen előítéletes)	8%	5%
3	6%	4%
4	14%	10%
5	25%	21%
6	20%	21%
7	11%	17%
8 (előítéletektől mentes)	16%	22%

3. táblázat ❖ Szexista index

a megállapításra jutottak, hogy a modernebb, urbanizáltabb, posztmaterialisabb értékorientációjú, kevésbé vallásos országokban toleránsabbak a homoszexuálisokkal szemben, mint máshol (TAKÁCS 2011).

A homoszexualitást Magyarországon a 19. század végéig természetellenes fajtalanságként

Az egyes országok átlagait tekintve (5. táblázat) megállapítható, hogy a nőkkel szembeni elutasítás mértéke Magyarországon a legmaradékosabb (1,48 pont). Mind a hitvesi szerepre, mind pedig a munkavállalási esélyekre vonatkozó kérdés esetében a magyar, majd azt követően a lengyel és a portugál válaszadók átlagai a legalacsonyabbak, azaz ezekben az országokban a legjellemzőbb a női szerepek és képességek leértékelése, a nők hátrányos megkülönböztetése a munkaerőpiacon (6. táblázat).

Homofóbia vizsgálata

A meleg férfiak és leszbikus nők társadalmi elfogadottságát számos nemzetközi szakirodalom vizsgálja. Európai összehasonlításban arra

A nőknek komolyabban kellene venni hitvesi és anyai szerepüket.

Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	2,55	Németország	2,47
Hollandia	2,89	Magyarország	1,48
Portugália	2,23	Olaszország	2,27
Franciaország	2,33	Lengyelország	1,60

4. táblázat ❖ Az egyes országok átlaga – a női szerepek megítélése

Ha kevés a munkahely, a férfiaknak előnyt kellene élvezniük az álláskeresésnél a nőkkel szemben.

Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	3,44	Németország	3,39
Hollandia	3,42	Magyarország	2,82
Portugália	2,93	Olaszország	3,31
Franciaország	3,46	Lengyelország	2,92

5. táblázat ❖ Az egyes országok átlaga – a nők gazdasági szerepének megítélése

HOMOFÓBIA INDEX

	ÁN (átlag: 4,78)	KN (átlag: 5,42)
2 (erősen előítéletes)	21%	14%
3	10%	8%
4	17%	11%
5	16%	12%
6	13%	21%
7	6%	10%
8 (előítéletektől mentes)	17%	24%

6. táblázat ❖ Homofóbia index

ítélik meg (9. táblázat). Megítélésünk szerint ebben fontos szerepe van a vallásosságnak.³ Mindkét kérdésben a hollandok a leginkább nyitottak és elfogadók.

vagy szodómiaként értelmezték, majd a 20. század elejétől betegségként való felfogása terjedt el (TAKÁCS 2011). 1961 és 2002 között a társadalomra bizonyos mértékig veszélyes normasértésként jelent meg. 2007-ben született meg a bejegyzett élettársi kapcsolat jogintézménye, amelyet csak azonos nemű élettársak vehetnek igénybe.

„Engedélyezni kellene a két férfi vagy két nő közötti házasságkötést.”

Egyetértők – ÁN: 47%

Egyetértők – KN: 42%

„Nincs semmi erkölcstelen a homoszexualitásban.”

Egyetértők – ÁN: 51%

Egyetértők – KN: 65%

Az elemzésbe bevont négy kérdés közül itt tapasztalható leginkább a megosztottság. Ennél a kérdésnél a legmagasabb a teljes mértékben előítéletesek aránya, és itt a legalacsonyabbak az átlagok (7. táblázat).

Az egyes országok lélekszámarányosan súlyozott átlaga² alapján megállapítható, hogy a homofóbia megnyilvánulása Lengyelországban a legmagasabb (3,48), Magyarország kissé lemaradva követi (3,11). Az azonos neműek házasságkötését leginkább elfogadó ország Hollandia (1,75) (8. táblázat).

A lengyel és a magyar válaszadók nem csupán az egyeneműek házasságát nem támogatják, de magát a homoszexualitást is erkölcsstelennek

² Az adható értékelések: 1. Teljesen egyetért 2: Inkább egyet ért 3: Inkább nem ért egyet 4: Egyáltalán nem ért egyet. Tehát a magas átlagok jelentik az előítéletest, az alacsony pontok az elfogadást.

³ Az European Social Survey 2008-as vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy minél gyakrabban vesz részt valaki egyházi szertartáson, annál elutasítóbb (Takács, 2011).

Engedélyezni kellene a két férfi vagy két nő közötti házasságkötést.			
Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	2,43	Németország	2,26
Hollandia	1,75	Magyarország	3,11
Portugália	2,83	Olaszország	2,97
Franciaország	3,89	Lengyelország	3,48

7. táblázat ❖ Az egyes országok átlaga - az azonos neműek házasságának megítélése

8. táblázat ❖ Az egyes országok átlaga - a homoszexualitás morális megítélése

Nincs semmi erkölcstelen a homoszexualitásban.			
Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	2,21	Németország	2,14
Hollandia	1,70	Magyarország	3,00
Portugália	2,47	Olaszország	2,37
Franciaország	2,13	Lengyelország	3,14

Az antiszemitizmus vizsgálata

Az antiszemitizmus nem pusztán egy a sok lehetséges előítélet közül, hanem egy sajátos világszemlélet és egy sajátos kulturális kódrendszer, amely a csoportközi interakcióktól is független bizonyos mértékig (FÁBIÁN 1999). Az etnocentrikus antiszemitizmust – amely a zsidók idegenszerűségéből, másságából fakad – erőteljesen megkérdőjelezte a magyarországi zsidóság huszadik századi asszimilációja. A vallási antiszemitizmus gyökerei (Jézus keresztre feszítéséért a zsidók a felelősek) továbbélnek a szekularizálódott modern társadalmakban is.

A politikai antiszemitizmus a zsidóság felelősségét hangsúlyozza a kedvezőtlen gazdasági folyamatok okán, a zsidóság nemzetközi méretű konspirációjára és túlzott gazdasági és politikai befolyására koncentrál. Az antiszemitizmus e tipikusan modernkori formájának kialakulása mögött a társadalmi modernizáció és a polgárosodás zavarai állnak (FÁBIÁN, 1999).

„A zsidóknak túl nagy a befolyásuk az országban.”

Egyetértők – ÁN: 29%

Egyetértők – KN: 19%

„A zsidók manapság előnyt próbálnak kovácsolni abból, hogy egykor a nácizmus áldozatai voltak.”

Egyetértők – ÁN: 52%

Egyetértők – KN: 28%

Bergman szerint az adott társadalomban jelen lévő zsidók arányától függetlenül a társadalmi emlékezet határozza meg az attitűdöt. Ezzel magyarázható többek között a Kelet-Európában megmutatkozó nagymértékű antiszemitizmus (BERGMANN 2008). Jelen kutatásunk alapján Hollandiában tapasztalható a legkisebb mértékű zsidóellenesség. A két vizsgált csoport átlagai azt mutatják, hogy a kultúrnemzetek csoportjába tartozó válaszadók kevésbé elutasítók a zsidókkal

ANTISZEMITA INDEX		
	ÁN (átlag: 5,33)	KN (átlag: 6,02)
2 (erősen előítéletes)	9%	4%
3	7%	3%
4	14%	8%
5	21%	14%
6	26%	25%
7	9%	14%
8 (előítéletektől mentes)	14%	22%

9. táblázat ❖ Antiszemita index

szágot szignifikánsan a legalacsonyabb értéket, tehát az állításokkal való egyetértést és jelentős mértékű antiszemitizmust mutat. A legkisebb mértékű zsidóellenességet Hollandia esetében tapasztalhatjuk.

A zsidóknak túl nagy a befolyásuk az országban.			
Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	3,15	Németország	2,94
Hollandia	3,31	Magyarország	2,00
Portugália	2,84	Olaszország	2,12
Franciaország	2,90	Lengyelország	2,42

10. táblázat ❖ Az egyes országok átlaga – antiszemitizmus

11. táblázat ❖ Az egyes országok átlaga – antiszemitizmus

A zsidók manapság előnyt próbálnak kovácsolni abból, hogy egykor a nácizmus áldozatai voltak.			
Államnemzeti	Átlag	Kultúrnemzeti	Átlag
Nagy-Britannia	3,12	Németország	2,47
Hollandia	3,20	Magyarország	2,08
Portugália	2,47	Olaszország	2,86
Franciaország	2,83	Lengyelország	2,03

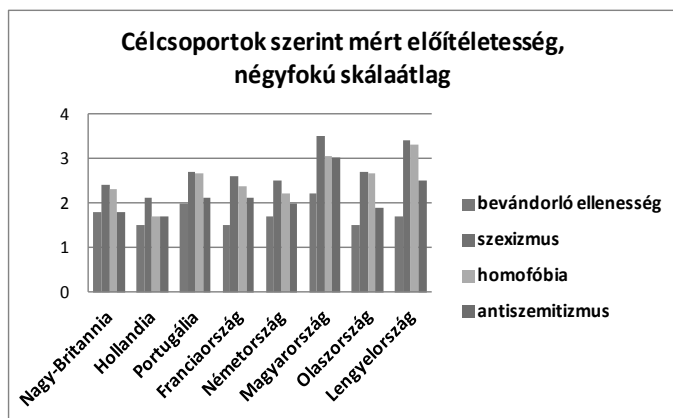
szemben (10. táblázat). Alacsonyabb közöttük az erősen előítéletesek, és magasabb az előítéletektől mentesek aránya, mint az államnemzeti fejlődésű országba tartozó megkérdezettek esetében. Bergman állítása és jelen kutatás eredménye közötti ellentmondást az magyarázza, hogy miközben a kultúrnemzeti csoportba tartozó Lengyelország és Magyarország esetében nagyfokú a zsidók elutasítottsága, addig a szintén ebbe a csoportba tartozó Németország és Olaszország adatai nem térnek el lényegesen az államnemzeti válaszadók csoportjától (11. és 12. táblázat).

Az egyes országok átlagait⁴ tekintve megállapítottuk, hogy Magyarország és Lengyelor-

⁴ Az adható értékelések: 1. Teljesen egyetért 2: Inkább egyet ért 3: Inkább nem ért egyet 4: Egyáltalán nem ért egyet. Tehát az alacsony átlagpontok jelentik az előítéletességet.

Az adatelemzés következtetései

Az elemzések elvégzése nem támasztotta alá hipotézisünket, a nemzetfejlődés azonos módja nem indukál azonos vagy hasonló attitűdöket a többségitől eltérő életformák, létmódok iránt.

1. diagram ❖ Célcsoportok szerint mért előítéletesség

nyuló elutasítás mértéke. Magyarország és Lengyelország valamennyi vizsgált dimenzióban a legelőítéletesebb társadalomnak mutatkozik. Az adatok azt mutatják, hogy a válaszadók döntő többsége előítéletes sémákban gondolkodik a különböző kisebbségekről, a másságról. Magyarország és Lengyelország szinte azonos profilt mutat. A vizsgált másság típusok mindegyikét elutasítják és leértékelik, ennek az attitűdnek pedig ideológiai és kulturális háttere van.

A kérdésekre adott válaszok alapján Franciaország, Németország és Olaszország, valamint a legtöbb válasz alapján Portugália egy csoportot alkot. A négy ország között a bevándorló-ellenesség esetében van jelentősebb különbség. Arányait tekintve Portugáliában él a legkevesebb bevándorló négy ország közül (az itt élők kevesebb mint 6%-a született külföldön, míg a másik három ország esetében tíz százalékot meghaladó az arányuk), ennek ellenére a portugál válaszadók a leginkább elutasítók az idegenekkel szemben. Érdekes továbbá megemlíteni, hogy a portugál válaszadók magyar és lengyel társaikkal egyetértőleg gondolják úgy, hogy álláskeresőknél a férfiaknak előnyt kell élvezniük a nőkkel szemben. A mintázatban önálló elemként értékelhető Nagy-Britannia, amely a válaszokat tekintve a fent említett négyes csoport és Hollandia között helyezkedik el, alacsony zsidó- és idegenellenesség jellemzi, és átlagos mértékű szexizmus és homofóbia.

Mindez azt is megerősíti, hogy bár a Szűcs Jenő és Benedict Anderson korábbiakban leírt gondolatmenetét követve Németország, Olaszország, Lengyelország és Magyarország együtt alkotja a kultúrnemzeti koncepción alapuló államok csoportját, előítéletesség mintájuk mégis gyökeresen eltér. Míg az első két ország az államnemzeti országok jellemzőivel mutat hasonlóságot, addig Lengyelország és Magyarország önálló „alcsoportot” alkotva mutat szignifikáns előítéletességet a vizsgált kérdésekben.

Véleményünk szerint az országok eltérő történeti, politikai, gazdasági és kulturális beágyazottsága, a demokratikus hagyományok szerepe, a toleráns viselkedési kultúra, a kulturális pluralizmus elfogadottsága együttesen alakítja a feltárt mintázatot.

Az elemzésbe bevont kérdésekre adott válaszokat összesítő ábrán (1. diagram) látható, hogy az egyes országok nem mutatnak hasonló mintázatot a nemzetfejlődés alapján. A kirajzolódó mintázat a következő: az egyik végponton található Hollandia, az az ország, amelyre viszonylag legkevésbé hatnak át az előítéletes nézetek. A skála másik végén helyezkedik el Magyarország és Lengyelország, ahol a legmagasabb a különböző csoportokra irányuló elutasítás mértéke.

Előítéletes mintázatok a közgondolkodásban

Klaszteranalízis segítségével megvizsgáltuk, hogy az egyes nemzetfejlődési kategóriákon belül milyen és mekkora csoportok különülnek el a különböző előítéletes gondolkodástípusok szerint. Az államnemzeti fejlődésű országokban a megkérdezettek harmadát (29%) jellemzi erős

	Előítéletes gondolkodástípusok – ÁN			
	1	2	3	4
antiszemitizmus	-,99729	-,68818	,72760	-,29146
homofóbia	-,70927	-,62140	-,62674	,99450
szexizmus	-,107490	,28891	,74479	-,56039
idegenellenesség	-,134804	-,37698	,55798	,40833
elemszám (%)	19%	18%	29%	34%

12. táblázat ❖ Előítéletes gondolkodástípusok szerint képzett csoportok – államnemzet

attitűd, csaknem harmaduk (29%) elutasító a bevándorlókval és a saját nemükhöz vonzódókkal

	Előítéletes gondolkodástípusok - KN			
	1	2	3	4
antiszemitizmus	,77045	-,12206	-,24073	-,09298
homofóbia	-,89836	-,61601	1,05742	,31642
szexizmus	,91384	,26522	-,82552	-,28652
idegenellenesség	,69448	-1,10879	-1,33951	,53877
elemszám (%)	40%	19%	12%	29%

13. táblázat ❖ Előítéletes gondolkodástípusok szerint képzett csoportok – kultúrnemzet

antiszemitizmus, szexizmus és idegenellenesség. Több mint harmaduk (34%) homofób és átlagos mértékben elutasító a bevándorlókval szemben. Csaknem ötödük (19%) a homoszexuálisokkal szemben mutat erős előítéletességet és 18%-ot jellemző egy átlagos szexista attitűd.

A kultúrnemzeti fejlődésű országok válaszádoínak 40%-át jellemzi egy erős antiszemita, szexista és homofób attitűd, csaknem harmaduk (29%) elutasító a bevándorlókval és a saját nemükhöz vonzódókkal szemben. A megkérdezettek ötödét jellemzi egy gyenge szexista attitűd és alig több mint tizedük mutat erős homofób habitust.

További lehetséges értelmezési keretek

Tekintettel arra, hogy az államnemzet, illetve kultúrnemzet alapján történő tipológia önmagában nem bizonyult érvényesnek, érdemes további lehetséges értelmezési kereteket megvizsgálni. A kutatás alapján létrejött országcsoporthatás hasonlóságot mutat a centrum–periféria viszonyrendszer mintáira. Számos kutató (BEREND–RÁNKI 1979, 1982; WALLERSTEIN 1983) elemezte azt az ellentétet, amely egy, az irányítást kifejtő, illetve az irányítást elfogadó országcsoporthatás között fennáll, és amely a centrum – periféria viszonyaként írható le. A kapcsolatrendszer nem pusztán gazdasági viszonyként írható le, hanem kiterjeszthető politikai, kulturális, sőt társadalmi (BOURDIEU 1978) értelmezésben is.

A kutatás által felállított országcsoportok meglehetősen pontossággal leképezik az európai centrum-periféria viszonyrendszert. Hollandiát szorosan követi Nagy-Britannia, majd Németország, Franciaország és Olaszország alkotja egységesen a leginkább elfogadó közösséget és képezi egyben a centrum országait. Az öt országtól elmaradva, de relatív hozzájuk közel következnek Portugália, végül a legtávolabbi mezőt Magyarország és Lengyelország foglalja el, ami egyben jelzi a két országnak a centrumtól való távolságát is.

Evvel összefüggésben érdemes megnézni az egyes országok anyagi fejlettségének szintjét. Egy lehetséges hipotézis szerint ugyanis az anyagi fejlettség és az elutasítás szintje között szoros összefüggés, sőt akár kauzális reláció is létezhet. A Nemzetközi Valutalap adatai alapján⁵ az egy főre nemzeti jövedelem (GDP) alapján a vizsgált országok négy csoportba sorolhatók. Egy főre eső 46 989, 40 809, illetve 40 198 dolláros nemzeti jövedelemmel Hollandia, Franciaország és Németország alkotja a leggazdagabb országok csoportját, őket Nagy-Britannia és Olaszország követi 36 371, illetve 34 154 dollárral, tőlük elmarad Portugália 21 626 dolláros egy főre eső jövedelme, végül a sort Magyarország és Lengyelország zárja 12845, illetve 12286 dollárral. A jóléti lista szinte teljesen megegyezik az előítéletességi listával, vagyis a magas jólét alacsony előítéletességgel, míg az alacsony jólét magasfokú előítéletességgel párosul.

Az érdekesség kedvéért érdemes még távolabbi lehetséges magyarázatokat is keresni és megnézni, hogy az előítéletesség mértéke milyen összefüggést mutat azzal, hogy az egyes országok mikor csatlakoztak az Európai Unióhoz. A csatlakozás dátumának két szempontból lehet jelentősége. Egyrészt ez összefüggést mutat az ország gazdasági fejlettségével, hiszen az országok felvételének egyik feltétele a megfelelő gazdasági fejlettségi szint megléte, és viszont, a tagsági lét többnyire hozzá is járul a gazdaság fejlődéséhez. Másrészt, az uniós tagság a közös európai értékek hangsúlyozásával és érvényre juttatásával hozzá is járulhat az előítéletek lebontásához. A csatlakozási dátumokat illetően Hollandia, Franciaország, Olaszország és Németország az EU 1957-es alapító tagjai közé tartoznak, hozzájuk Nagy-Britannia 1973-ban csatlakozott. Portugália 1986-ban, Magyarország és Lengyelország pedig 2004-ben lett az Európai Unió tagja. A csatlakozási dátumok listája szinte teljes egyezést mutat az előítéletességi listával, mindössze Nagy-Britannia későbbi csatlakozása jelent ez alól kivételt. Az Unió régebbi tagjai esetében tehát alacsonyabb az előítéletesség foka, az újabb tagok körében pedig magasabb a többségitől eltérő létformák elutasítása.

Összességében az elemzés alapján azt lehet megállapítani, hogy kiinduló hipotézisünket, miszerint a nemzetfejlődés eredeti módja máig hatóan meghatározná az előítéletesség mértékét, nem tudjuk igazolni. Egyes nemzetek kialakulásának azonos módja nem indukál azonos vagy hasonló attitűdöket a többségitől eltérő életformák és létmódok iránt. Ugyanakkor a további lehetséges bizonyítási keretrendszerek sejtetni engedik, hogy a nemzetfejlődés eredeti módja, továbbá az azóta leírt fejlődés, az anyagi jólét szintje, a társadalmi-politikai keretrendszer és stabilitás együttesen már lényegesen meghatározzák az adott országban élőknek a többségitől különbözőktől vallott nézeteit.

*

⁵ IMF 2010–2012.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDERSON, BENEDICT 2006: *Elképzelt közösségek*. Budapest, L'Harmattan-Atelier.
- BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY 1979: *Gazdasági elmaradottság*. Kiutak és kudarok a XIX. Századi Európában. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY 1982: *The European periphery and industrialization: 1790–1914*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BERGMANN, W. 2008: Anti-Semitic Attitudes in Europe: A Comparative Perspective. *Journal of Social Issues*, 2008. no. 2. 343–362.
- BINDORFFER GYÖRGYI 2002: Asszimiláció vagy túlélés. Az etnikai identitás kérdése egy homogenizálódó világban. *Kultúra és közösség* 2000–2001. 4–1. sz. 37–43.
- BOURDIEU, PIERRE 1978: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ELIAS, NORBERT 1937–1939: *A civilizáció folyamata*. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Fordította: Berényi Gábor. Budapest, 1987, Gondolat Kiadó.
- FÁBIÁN ZOLTÁN 1999: *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- G. MÁRKUS GYÖRGY 2012: Előítéletesség Európában, intolerancia Magyarországon. Recenzió és reflexió. Egy nemzetközi kutatás zárójelentése.
http://www.academia.edu/1484152/Eloiteletek_Europaban_intolerancia_Magyarorszagon
- KOVÁCS MÓNICA 2007: Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrieraspirációk. *Educatio* 2007. 1. sz. 99–114.
- SZÜCS JENŐ 1981, 1983: Vázlat Európa három történeti régiójáról (*Történelmi Szemle* 1981. 3. sz.; önálló kötetben: Budapest, 1983.; *Les trois Europes*. Fernand Braudel előszavával. Paris, 1985, L'Harmattan. Domaines danubiens.; II. kiadás, Virág Ibolya, Párizs, 2002);
- TAKÁCS JUDIT 2011: *Homofóbia Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL 1983: *A modern világ gazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ZICK, A. – WOLF, C. – KÜPPER, B. – DAVIDOV, E. – SCHMIDT, P. – HEITMEYER, W. 2008: The Syndrome of Group-Focused Enmity. The Interrelation of Prejudices Tested with Multiple Cross-Sectional and Panel Data. *Journal of Social Issues* vol. 64. 2008. issue 2. 363–383.